

'Nieuw' Witte-orgel voor Catharinakerk in Zoutelande

Op 25 april 2015 werd in de Catharinakerk in Zoutelande het gerestaureerde en uitgebreide Witte-orgel in gebruik genomen dat in 1871 werd gebouwd voor het Oud-katholiek Seminarie aan de Muurhuizen te Amersfoort. Na een plaatsing in 1959 in de Oud-katholieke Kerk in Den Helder werd het orgel – na sluiting van deze kerk in 1996 – opgeslagen. Ter vervanging van het Weidman-orgel, een eenklaviers instrument dat in 1950 in Zoutelande werd geplaatst, werd het Witte-orgel aangekocht. Onder advies van Aart Bergwerff werd het orgel gerestaureerd, het front gereconstrueerd en de dispositie uitgebreid. Deze werkzaamheden werden verricht door Consultare / Škrabl Orgelbouw.

WIM VAN DER ROS
(TEKST EN FOTOGRAFIE,
TENZIJ ANDERS VERMELD)

DE CATHARINAKERK

De Catharinakerk is het gezichtsbepalende monument van Zoutelande. Het is een kerk met een lange geschiedenis. Vermoedelijk aan het eind van de 13^e eeuw werd in Zoutelande een kerk gesticht, welke gewijd was aan Sint Catharina. In 1279 werd door Hermanus Albus, de domproost van Utrecht, Willem Cortevriendt tot pastoor aangesteld. De kerk bevatte toen een altaar gewijd aan Sint Catharina en een gewijd aan Sint Nicolaas, de beschermheilige van vissers, zeevarenden en kooplieden.

De huidige toren, daterend uit de 13^e eeuw, behoort sinds de Napoleontische tijd aan de burgerlijke gemeente. Vroeger had de toren een peervormige spits,

De Catharinakerk is het gezichtsbepalende monument van Zoutelande.

welke in 1580 vervangen werd door een achthoekige spits en later door de huidige piramidevormige bekroning. Ooit was de kerk als hallenkerk wel viermaal groter dan de huidige kerk. Dit bleek o.a. tijdens de afgravingen van het kerkhof in 1932. Het daarbij vrijgekomen zand werd in dat jaar door de kerkenraad verkocht en werd gebruikt om de weg naar Westkapelle en Biggekerke te verbreden. Bij die afgravingen kwamen oude funderingen bloot te liggen.

De beeldenstorm in 1566 trof ook de kerk van Zoutelande, waarbij bewoners de kant kozen van de Prins van Oranje. In 1573 – tijdens de Tachtigjarige Oorlog – werd de kerk aan de katholieke eredienst onttrokken en in gebruik genomen door de hervormde gemeente. Vanaf 1574 was er een predikant aan Zoutelande verbonden. In

1580 werden – bij herstel van de kerk – de noordbeuk en het noordkoor afgebroken. De preekstoel dateert van 1606. Bij een grote verbouwing in 1737 werden o.a. het hoogkoor en het ‘Catharijnenkoor’ afgebroken, waarbij de kerk zijn huidige vorm kreeg. In 1906 werd aan de oostzijde een consistorie aangebouwd. Op 2 november 1944 werd bij de bevrijding van Zoutelande de kerk ernstig beschadigd. Een groot gat in het dak, totale verwoesting van de consistorie en ernstige schade aan ramen en steunberen leidden tot een restauratie van 1947 tot 1950. Daarbij werd o.a. het gehele dak gerenoveerd en werd het tongewelf binnen weer zichtbaar. Daarbij werd in 1950 ook

Het Weidtmann-orgel in de situatie voor de kerkrenovatie. De orgelgalerij, tevens het klankbord boven de kansel, is nog omfloerst met groene gordijntjes. Na de renovatie werd de balustrade van glas met gekleurde sculpturen voorzien.

het Weidtmann-orgel geplaatst.

De in 2011 uitgevoerde ingrijpende restauratie van de Catharinakerk werd mede mogelijk gemaakt door een in 2004 ontvangen legaat. In het uitvloeisel van de tijdelijke regeling van het inlopen van restauratieachterstanden (uit 2009) werd ook een substantieel bedrag aan subsidie ontvangen voor deze restauratie en herinrichting van de kerk.

DE VROEGERE ORGELS

Zoals vroeger gebruikelijk werd ook in Zoutelande de zang geleid door een voorzanger, veelal een schoolmeester. Pas in 1888 wordt, dankzij de inzet van godsdienstonderwijzer de heer B.T. Jonker, tevens voorzitter van de orgelcommissie, een orgel geplaatst. Dit orgel, gebouwd door J. van der Tak uit Rotterdam op een galerij achterin de kerk, telde 6 registers verdeeld over twee klavieren en had een aangehangen pedaal. Na de komst van een kachel in 1924 werd dit orgel feitelijk kapot gestookt.

In 1929 wordt door de firma A.S.J. Dekker te Goes een nieuw orgel op de galerij boven de kansel geplaatst. Hoewel het orgel de oorlogsschade aan de kerk redelijk ‘overleefd’ had,

Zowel op het manuaal als op het ‘Franse’ kistpedaal ontbreekt de toets Cis.

was het dringend aan restauratie toe. Men besloot het te verkopen. Het orgel heeft tot 1954 gestaan in de Nederlands Hervormde Noodkerk in Westkapelle, waarna het nog dienst heeft gedaan in de kerk van de Gereformeerde Gemeente te Vlissingen. Bij de restauratie van de kerk in Zoutelande besloot men dus een 'nieuw' orgel aan te schaffen. Via de Orgelcommissie van de Nederlands Hervormde Kerk kwam men op het spoor van het Weidtmán-orgel dat in 1719 gebouwd was voor de Hervormde Pancratiuskerk in Heerlen. Dit was in 1838 overgeplaatst naar de nieuwe Hervormde Kerk en in 1857 door de Gebroeders Müller (uit Reifferscheidt) ingrijpend gewijzigd. Na sluiting van de kerk in 1949 kon het orgel, waarvan het pijpwerk al aan een plaatselijke oud-ijzerboer was verkocht, worden gered door de heer Hendrikse te Haarlem, lid van de orgelcommissie. De mechanische aanleg was nog grotendeels origineel. De orgelmakers Gebr. Van Vulpen te Utrecht restaureerden het orgel en plaatsten nieuw pijpwerk op de windladen. In 1950 werd het orgel in de gerestaureerde kerk geplaatst op de galerij boven de kansel. Opvallend bij dit viervoets positief is het ontbreken van Cis, zowel op manuaal als pedaal. De ondertoetsen van het manuaal zijn van ebben, de boventoetsen zijn belegd met ivoor. Het 'Franse' kistpedaal met zijn fragiele toetsen is één van de weinige exemplaren in Nederland. Ook het orgel in Waspik beschikt over een dergelijk kistpedaal. Bij de inname door Consultare had het Weidtmán-orgel de volgende dispositie.

Zoutelande, Catharinakerk
 Bouwer: Thomas Weidtmán, 1719,
 voor Hervormde Pancratiuskerk
 Heerlen
 Wijziging: Gebr. Müller (Reifferscheidt), 1857
 Restauratie en plaatsing in Zoutelande: Gebr. Van Vulpen, 1950

Manuaal (CD-c³)

Holpijp	8 vt
Prestant	4 vt
Gedekte Fluit	4 vt
Octaaf	2 vt
Scherp	2 st
Sesquialter d	2 st
Regaal	8 vt

Pedaal (CD-f)

Aangehangen

Samenstelling vulstemmen:

Scherp		
C	2/3	1/2
c	1	2/3
c ¹	1 1/3	1

Sesquialter		
c ¹	2 2/3	1 3/5

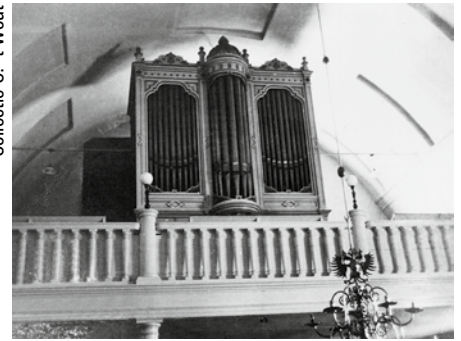
Temperatuur: evenredig zwevend
 Toonhoogte: a¹= 440 Hz
 Winddruk: 65 mm Wk

Bij de kerkrestauratie in 2011 kreeg de orgelgalerij een nieuwe aangepaste balustrade met bij het nieuwe interieur passend kleurig glaswerk. Het orgel was toe aan renovatie, maar middelen ontbraken om plannen uit te voeren. In 2015 konden de plannen gerealiseerd worden om een groter orgel aan te schaffen: het orgel dat Witte in 1871 bouwde voor het Oud-katholiek Seminarie in Amersfoort. Bij de aanschaf hiervan werd het Weidtmán-orgel 'ingenomen'.

DE GESCHIEDENIS VAN HET WITTE-ORGEL

In 1871 bouwde de orgelmaker C.G.F. Witte te Utrecht – ook opererend onder de naam firma J. Bätz & Co – een nieuw orgel voor het Oud-katholiek Seminarie in Amersfoort, toen nog gevestigd aan de Muurhuizen. Men was daar toen al tijden bezig met de aanschaf van een nieuw orgel. Op 26 oktober 1861 bracht C.G.F. Witte een offerte uit voor een

Collectie C. 't Wout

Het Witte-orgel in het Oud-katholiek Seminarie in Amersfoort, zoals afgebeeld in T.W.F. den Toom, *De Orgelmakers Witte*.

nieuw orgel waarbij hij een drietal varianten aanbood: met een vlak gotisch front, een vrijstaand orgel in kabinetvorm of met een modern front met middentoren. Men zag toen af van de aanschaf van dit orgel. Op advies van J.B. Bremer werd in 1862 een kabinetorgel aangekocht, waarvan de reparatie en overplaatsing door Witte werd verzorgd. Op 29 november 1870 werd met het ondertekenen van de 'Conditien en Voorwaarden' opdracht gegeven tot de bouw van een nieuw orgel volgens de derde variant uit de offerte van 1861, die met een 'modern front met middentoren'. Het werk werd aangenomen voor een bedrag van f 3.650 waarbij het schilder- en verguldwerk voor rekening van de opdrachtgever blijft. Het kabinetorgel werd verkocht aan de Baptistenkerk in Haarlem. Op 19 oktober 1871 werd het Witte-orgel bij de ingebruikname bespeeld door J.A. Klerk, organist van de Oude Kerk in Delft. Hij gaf als indruk van het orgel: "Even als alle werken van de firma Bätz en comp., munt ook dit orgel uit door schoone intonatie, soliditeit en fijne bewerking."

Het orgel werd gebouwd met een gecombineerde windlade voor de beide manualen, ingedeeld in C- en Cis-kant vanuit het midden aflopend. Het pedaal was aangehangen aan het hoofdwerk. De klaviatuur werd (vanuit de kerk gezien) aan de rechterzijde van de kas gepositioneerd. De grote magazijnbalg werd onder in de orgelkas geplaatst met een balanstrapinstallatie aan de achterzijde. Het orgel kreeg de volgende dispositie.

Amersfoort, Oud-katholiek Seminarie
 Bouwer: C.G.F. Witte, 1871

Dispositie in ladevolgorde:

Manuaal I (C-f³)

Prestant	8 vt	E-gis ^o in front
Bourdon	16 vt	C-h ^o eiken op lade aan linkerzijde kas in twee rijen aflopend, zowel houten als metalen met zijbaarden
Octaaf	4 vt	C-f ¹ met expressions, overig op lengte gesneden
Nazard	3 vt	conisch, van C-f ^o twee stemkrullen, overig op lengte gesneden
Woudfluit	2 vt	C-h ^o met expressions, overig op lengte gesneden, c ¹ -f ³ overblazend en met zijbaarden

Manuaal II (C-f³)

Fluit	4 vt	C-h ^o gedekt met roeren en zijbaarden, overig conisch op lengte gesneden
Hofluit	8 vt	C-A eiken, zijbaarden, afgevoerd naar pijpenstok tussen lade en achterwand kas, overig orgelmetaal met zijbaarden
Fluit travers	8 vt	C-cis ^o in Hofluit 8 vt, d ^o -fis ² met expressions, overige op lengte en overblazend
Viola	8 vt	tin, C-H kastbaarden, c ^o -h ^o zijbaarden

Pedaal (C-d¹)

Aangehangen aan Manuaal I

Manuaalkoppeling
 Ventiel

Het orgel bleef in onderhoud bij de firma Bätz & Co, diens opvolger G. Spit en vanaf 1912 bij J.C. Sanders & Zoon te Utrecht. In 1927 werd een windmotor geplaatst.

In 1942 werd het orgel na waterschade door Sanders hersteld, waarbij hij tevens het register Bourdon 16 vt (C-h^o) uitsluitend op het pedaal bespeelbaar maakte. De discant van de Bourdon werd op het manuaal opgeschoven tot een Roerfluit 8 vt en aangevuld met nieuw pijpwerk. Wegens plaatsgebrek werden c¹-dis¹ gecombineerd met de Prestant 8 vt. Op manuaal II werd een Voix céleste 8 vt (af c^o) op een kantsleep toegevoegd aan de dispositie.

In 1957 werd een nieuw Seminarie gerealiseerd aan de Koningin Wilhelminalaan in Amersfoort. Momenteel zijn in dit gebouw o.m. het Bisschop-

Het Witte-orgel in het gerenoveerde interieur van de Catharinakerk. Onder de nieuwe orgelgalerij is het oude klankbord van de kansel gehandhaafd. Het 'stoelenplan' is een kwart slag gedraaid gericht op het liturgisch centrum rechts op de foto.

pelijk Bureau en de Raad van Kerken in Nederland gehuisvest. Bij het sluiten van het oude Seminarie aan de Muurhuizen verzorgde Sanders in 1958/1959 de overplaatsing van het Witte-orgel naar de Oud-katholieke Kerk in Den Helder. Daar werd het orgel, met handhaving van de verdere orgelkast, van een nieuw front voorzien waarbij men wel de oude frontpijpen gebruikte. Na sluiting van deze kerk werd het orgel in 1996 aangekocht door Kaat & Tjhuis Orgelmakers te Kampen en – deels geres-taureerd – door hen opgeslagen.

DE HUIDIGE RESTAURATIE EN PLAATSIING

Onder advies van Aart Bergwerff werd de restauratie en plaatsing van het Witte-orgel in Zoutelande gerealiseerd door Consultare Orgelbouw (Jan Bambacht) te Hellouw in samenwerking met Škrabl Orgelbouw te Slovenië. Uitgangspunt bij de restauratie was het terugbrengen van het orgel – inclusief het front – naar de situatie 1871, met handhaving van de wijziging van Sanders van de Bourdon 16 vt naar het pedaal en de Roerfluit 8 vt op het manuaal, weliswaar met toevoeging van een tweetal stemmen op kantslepen.

De zorgvuldig gerestaureerde klaviatuur.

Het front is geheel gereconstrueerd aan de hand van tekeningen uit het Bätz-Witte-archief, terwijl ook oude foto's deze reconstructie ondersteunden. Ook de borstwering werd gereconstrueerd en evenals de kas in een ivoorwitte kleur geschilderd. Op delen van het blinderingsnetwerk werd vergulding aangebracht.

Bij de integrale restauratie werd de windvoorziening hersteld en van nieuwe belering voorzien, terwijl ook de oorspronkelijke balanstrapinstallatie werd gerestaureerd.

Bij de restauratie van de gecombineerde lade werd deze aan onder- en bovenzijde voorzien van nieuw schapeleer. Aan de frontzijde werd een kantsleep aangebracht voor de Cornet 4 st discant en aan de achterzijde een kantsleep voor de nieuwe Dulciaan 8 vt. De sleepbanen kregen leerstroken waarop, evenals onder de eiken pijpstocken, geweven Liegelind-ringen werden aangebracht. Er werden nieuwe ventielveren aangebracht. Bij de restauratie van de klaviatuur zijn nieuwe porseleinen registerschildjes geheel in stijl van Witte vervaardigd. De metalen delen van de mechanieken (o.a. welarmpjes en zwaarden) werden ontroest en opnieuw gezwart. Ook werd de forte-

De oude balanstrapinstallatie midden achter de orgelkast.

piano-inrichting gerestaureerd en weer gangbaar gemaakt. Het pijpwerk werd integraal hersteld. Daarbij werd veel pijpwerk weer opgerond en beschadigingen aan steminrichtingen en stemranden, zijbaarden, soldeernaden en voetpunten hersteld.

Voor de nieuwe Dulciaan 8 vt werden de exacte maten aangehouden van het gelijknamige register van het Witte-orgel in de Hervormde Kerk in Geervliet. Dat orgel bouwde J.F. Witte in 1873/1874 voor de Geertekerk in Utrecht. De toegevoegde Cornet 4 st discant is gemaakt door De Koff, de opvolger van Witte. Dit register werd wel in meesuur twee halve tonen opgeschoven; het nieuwe pijpwerk werd in passende factuur bijgemaakt. Voor het groot octaaf van de Roerfluit 8 vt werden twaalf nieuwe eikenhouten pijpen in overeenkomstige stijl en detaillering bijgemaakt en geplaatst.

Na plaatsing werd de winddruk op 82 mm Wk vastgesteld. Waar nodig werd de intonatie van de pijpen qua aanspraak en egaliteit gecorrigeerd. De toonhoogte van $a^1 = 440$ Hz werd gehandhaafd, evenals de stemming in evenredig zwevende temperatuur. Het orgel heeft nu volgende dispositie.

De gereconstrueerde Dulcian 8 vt, op een kantsleep aan de achterzijde van de gecombineerde windlade.

Zoutelande, Catharinakerk
 Bouwer: C.G.F. Witte, 1871, voor
 Oud-katholiek Seminarie Amersfoort
 Wijziging: J.C. Sanders & Zn, 1942
 Overplaatsing naar Den Helder:
 J.C. Sanders & Zn, 1959
 Demontage en opslag:
 Kaat & Tjihuis Orgelmakers, 1996
 Reconstructie, restauratie, uitbreiding
 en plaatsing in Zoutelande:
 Consultare / Škrabl Orgelbouw, 2015

Manuaal I (C-f³)

Prestant	8 vt
Roerfluit	8 vt
Octaaf	4 vt
Nazard	3 vt
Woudfluit	2 vt
Cornet d	4 st

Manuaal II (C-f³)

Roerfluit	4 vt
Hofluit	8 vt
Fluit travers*	8 vt
Viola	8 vt
Dulcian	8 vt

Pedaal (C-d¹)

Aangehangen aan Manuaal I
 Bourdon** 16 vt

* C-cis^o uit Hofluit 8 vt
 ** omvang C-h

Winddruk: 82 mm WK
 Temperatuur: Evenredig zwevend
 Toonhoogte: $a^1 = 440$ Hz bij 20° C

IMPRESSIE

Zoutelande is met een prachtig orgel verrijkt. Orgelmaker en adviseur hebben hier een bijzonder mooi en indrukwekkend resultaat bereikt. Qua klankbeeld staat hier een prachtig in deze kerk passend Witte-concept: met zijn slechts twaalf stemmen draagkrachtig en kleurrijk. De rijkdom aan 8-voets registers geeft prachtige klankkleurmogelijkheden. Het is fijn dat het eerste manuaal ook over een complete Roerfluit 8 vt beschikt. Op dit manuaal is een prachtig plenum op te bouwen. Is een tongwerk daarbij gewenst, dan moet gekoppeld worden. De Cornet discant leent zich uitermate goed voor c.f.-spel. Het tweede manuaal is een 'kleurdoos' op zich: met zijn mooie Holfluit en Fluit travers, maar ook met de Viola kan je in de relatief kleine kerkruimte heerlijk uit de voeten (of beter gezegd: 'uit de handen').

Overigens: van de 22 orgels van Witte met gecombineerde windlade in de periode van 1871 tot 1902 zijn slechts twee orgels met een Cornet op manuaal I gedisponeerd. De toevoeging van een tongwerk op manuaal II kom je bij Witte bij orgels met een gecombineerde windlade niet tegen. Wel disponeerde hij vaak een Trompet 8 vt op het eerste manuaal. De beperkte mogelijkheden op de lade met uitbreiding van slechts een kantsleep op ieder manuaal moesten deze keuzes voor uitbreiding en plaatsing rechtvaardigen.

Overigens is het een prachtige Dulciana, die zowel solistisch als in plenum uitstekend tot zijn recht komt. Alle registers mengen voortreffelijk. Door het ontbreken van pedaalkoppelingen (het pedaal is vast aangehangen aan manuaal I) zijn de mogelijkheden voor een registratie met b.v. uitkomende stem beperkt. Een toevoeging van pedaalkoppels blijft – gelet op de grotere registratiemogelijkheden – een wens van de adviseur maar zeker ook van de organisten.

De vernieuwde Catharinakerk heeft een 'nieuwe' Witte. Op 25 april 2015 werd het orgel feestelijk ingebruik genomen met o.a. een toelichting en

Gezicht vanaf de klaviatuur op het pijpwerk op de gecombineerde windlade.

bespeeling door de adviseur Aart Bergwerff. Bij de ingebruikname liet ook de Commissaris van de Koning in Zeeland Han Polman op geheel eigen wijze van zich horen: hij liet daarbij het orgel ook in 'Zeeuwse stijl' klinken.

Het is aardig te vermelden dat René Molenaar, voordat hij hier in Zoutelande organist werd, jarenlang het De Crane-orgel in Waspik mocht bespelen: zowel daar als hier werd hij toen geconfronteerd met het specifieke 'Franse' kistpedaal. Volgens mij kunnen niet veel organisten zeggen deze 'brede' ervaring op dit 'smalle pedaal' te delen.

De Protestantse Gemeente te Zoutelande, haar organisten, maar ook orgelmaker en adviseur mogen gecompimenteerd worden met dit prachtige instrument!

Met dank aan René Molenaar voor de ontvangsten bij en de presentatie van 'zijn' orgel, en aan Aart Bergwerff voor de toelichting bij deze restauratie.

BRONNEN

Dr. Teus den Toom, *De Orgelmakers Witte*, Heerenveen, 1997.

Aart Bergwerff, *Eindrapportage van de restauratie en plaatsing van het Witte-orgel in de Catharinakerk te Zoutelande*, Waardenburg 2015.

Dr. Hans van Nieuwkoop (eindred.), *Het Historisch Orgel in Nederland 1479-1725* (I), Amsterdam, Stichting NivO, 1997.

Nellie Bliëk-Louws e.a. (red.), *De eeuwen getrotseerd - Onze Catharinakerk blijft in ons midden*, Protestantse Gemeente te Zoutelande, voorjaar 2012.

Nagekomen bericht

Jaap Rimmelzwaal (75) overleden

Op zondag 13 december jl. is onverwacht de Amersfoortse organist, klavecijnist en musicoloog Jaap Rimmelzwaal overleden. In ons volgende nummer wordt een 'In memoriam' opgenomen.

